

سلوک ماتم

شیوه‌های سوگواری
از دیدگاه اهل بیت علیهم السلام

پژوهش برگزیده
«نخستین جلسه‌ای حدیثی ثقة الاسلام کلینی»
در رشته فقه

سید مسعود عمرانی
(استادیار دانشگاه علوم اسلامی رضوی)

خلیا

۱۳۹۵

سرشناسه: عمرانی، سیدمسعود، ۱۳۶۰ -
عنوان و نام پدیدآور: سلوک ماتم: شیوه‌های سوگواری از دیدگاه اهل بیت (ع) // سیدمسعود عمرانی.

مشخصات نشر: تهران: خیمه، ۱۳۹۵.

مشخصات ظاهری: ۳۴۲ ص: ۲۱/۵×۱۴/۵ س.م.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۲۵۴-۵۹۰۳

وضعیت فهرست نویسی: فیا

یادداشت: کتابنامه.

عنوان دیگر: شیوه‌های صحیح سوگواری از دیدگاه اهل بیت (ع).

موضوع: سوگواری‌های اسلامی -- احادیث

موضوع: Islamic mourning customs-- Hadiths

موضوع: سوگواری‌های اسلامی

موضوع: Islamic mourning customs

۵۵ بندی کنگره: ۸۱۳۹۵ س۸/ع۸/۶۲۶۰

۲ بند دیوانی: ۲۹۷/۷۴

باره کتابشناسی ملی: ۴۳۸۶۷۶۸

خایلیا

سلوک ماتم

شیوه‌های سوگواری از دیدگاه اهل بیت

سیدمسعود عمرانی

ویراستار: سجاد محمدی

نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۵ / شمارگان: ۵۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۲۵۴-۵۹۰۳

صندوق پستی: ۱۹۴۱-۱۵۱۸۱۵

کلیه‌ی حقوق محفوظ و مخصوص انتشارات خیمه است. تکثیر، انتشار و بازنویسی این اثر یا قسمتی از آن
(به هر صورت از قبیل کاغذی، الکترونیکی و صوتی) بدون اجازه‌ی مکتوب ناشر ممنوع است و پیگرد قانونی دارد.

w w w . n s h r e k h e i m e . i r

فهرست

۱۳	پیشگفتا. (به قلم دکتر محمد رضا سنگری)
۱۷	مقدم
۲۷	بخش اول کلیات
۲۹	فصل اول: مفاهیم
۲۹	الف. مفهوم شناسی واژه «سگ» و «سگوار»
۳۰	ب. مفهوم شناسی واژه‌های مرتبط با سگ‌داری
۳۰	اول: واژه «عزاء»، «تعزیه»
۳۰	دوم: واژه «ماتم»
۳۲	سوم: واژه «رثاء»، «مرثیه»
۳۳	چهارم: واژه «نوحه»، «نیاچه»
۳۵	پنجم: واژه «رزیه»
۳۵	ششم: واژه «مصیبه»
۳۶	هفتم: واژه «روضه»
۳۷	ج. مفهوم شناسی و مصداق‌یابی اهل بیت
۳۷	اول: مفهوم شناسی واژه «اهل بیت (علیهم‌السلام)»
۳۹	دوم: مصداق‌یابی «اهل بیت (علیهم‌السلام)»

۴۲..... د. مفهوم شناسی «عصمت»، «معصوم»

۴۵..... فصل دوم: ارزیابی روایات سوگواری

۴۵..... الف. روایات عزاداری مشمول قاعده تسامح در ادله سنن

۵۰..... ب. تواتر اجمالی روایات سوگواری و اعتبار آن

۵۶..... ج. حجیت خبر واحد در مسائل اعتقادی تاریخی

۵۹..... د. نقل بسیاری احادیث سوگواری از کتاب معتبر کامل الزیارات

۵۹..... ه. نمونه‌ای از اخبار یا سند صحیح درباره سوگواری

۶۱..... او: حدیث «یتان بن شیب»

۷۱..... دوم: حدیث «فحیل بن یسار»

۷۵..... سوم: حدیث «معاویه بن وهب»

۸۳..... فصل سوم: فلسفه سوگواری، رای اهل بیت علیهم السلام و فواید آن

۸۳..... الف. برخی حکمت‌های سوگواری

۸۳..... اول: اظهار محبت و دوستی به اهل بیت

۸۴..... دوم: جهل زدایی

۸۴..... سوم: تکامل معنوی جامعه

۸۵..... چهارم: آشنایی با معارف اهل بیت علیهم السلام و انتقال آن به نسل بعد

۸۵..... پنجم: ایجاد وحدت بین مسلمانان و حمایت از مظلومان

۸۶..... ب. برخی فواید سوگواری

۸۶..... اول: بزرگداشت شعایر الهی

۸۷..... دوم: مغفرت و بخشش گناهان

۸۸..... سوم: نجات از جهنم و سختی‌های آخرت

- چهارم: تضمین ورود به بهشت و کسب پاداش های بزرگ ۸۸
- پنجم: مجاورت با اهل بیت علیهم السلام در بالاترین مقام بهشتی ۸۹
- ششم: یاری کردن اهل بیت علیهم السلام و ادای حق آن ها ۹۰
- هفتم: استغفار معصومان علیهم السلام و ملائکه برای گریه کنندگان ۹۰
- هشتم: هماهنگی با سایر مخلوقات ۹۱
- نهم: اقتدا کردن به انبیای الهی و امامان معصوم علیهم السلام ۹۲
- دهم: ثواب بی کران گریه بر اهل بیت علیهم السلام ۹۲

بخش دوم: حرم های عزاداری

- در تعالیم و احادیث ائمه و امان علیهم السلام ۹۲

فصل اول: تاریخچه شیوه های سوگواری ۹۷

- الف. سوگواری بر امام حسین علیه السلام قبل از ظهور اسلام ۹۷

سوگواری حضرت آدم علیه السلام ۹۸

سوگواری حضرت نوح علیه السلام ۹۹

سوگواری حضرت زکریا علیه السلام ۹۹

سوگواری حضرت ابراهیم علیه السلام ۱۰۰

سوگواری حضرت موسی علیه السلام ۱۰۳

سوگواری حضرت عیسی علیه السلام ۱۰۳

ب. سوگواری پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله ۱۰۴

گریستن و خبر دادن پیامبر صلی الله علیه و آله از مصائب اهل بیت ۱۰۴

خبر دادن پیامبر صلی الله علیه و آله از شهادت امام حسین علیه السلام و گریه ایشان ۱۰۶

ج. سوگواری معصومان علیهم السلام

بعد از رحلت پیامبر ﷺ تا زمان غیبت کبرا ۱۰۸

اول: مرحله زمینه‌سازی سنت سوگواری ۱۰۸

سوگواری حضرت زهرا (ع) ۱۰۸

سوگواری حضرت علی (ع) ۱۱۰

سوگواری امام حسن (ع) ۱۱۱

سوگواری امام حسین (ع) ۱۱۳

سوگواری امام سجاد (ع) ۱۱۵

دوم: پیرینت ارکان سوگواری و تبدیل آن به شکل مراسم ۱۱۸

سوگواری امام باقر (ع) ۱۱۹

سوگواری امام صادق (ع) ۱۲۰

سوم: دوره تکمیل و تبدیل آن به مراسم سالیانه ۱۲۲

سوگواری امام کاظم (ع) ۱۲۲

سوگواری امام رضا (ع) ۱۲۲

سوگواری امام جواد (ع)، امام هادی (ع)، امام عسکری (ع)

و امام زمان (ع) ۱۲۳

د. سوگواری از ابتدای غیبت کبر تا کنون ۱۲۵

سوگواری در عصر آل بویه ۱۲۵

سوگواری از عصر غزنویان تا آغاز عصر صفویه ۱۲۶

سوگواری در عصر صفوی ۱۲۷

سوگواری در عصر قاجار ۱۲۷

سوگواری در دوران مشروطه‌خواهی و پهلوی ۱۲۸

فصل دوم: برپاداشتن مراسم سوگواری ۱۳۱

الف. برگزاری مجالس سوگواری توسط اهل بیت (ع) ۱۳۱

- تشکیل مجالس سوگواری در زمان تقیه ۱۳۵
- جواز اقامه عزا برای تمامی معصومان علیهم السلام، به عنوان مراسم سالانه ۱۳۸
- ب. تأکید و سفارش معصومان علیهم السلام به تشکیل مجالس عزا ۱۴۳
- ج. اقامه مجالس سوگواری در حضور امام معصوم ۱۴۶

نصل سوم: جلوه‌های غم، گریه، ناله و جزع ۱۴۹

- الف. حزن و غم ۱۴۹
- ب. گریستن ۱۵۵
- انجام گریه و منشأ باطنی آن‌ها ۱۵۹
- انواع گریه در بیان و سیره اهل بیت ۱۶۳
- تهلیل درباره ریه سیاسی اهل بیت ۱۷۲
- حزن و سحر و جینگری در مصائب اهل بیت ۱۷۳
- بررسی ثواب ندادن گریه ۱۷۷
- بررسی گریه و شیون مسلمانان علیهم السلام در عالم برزخ و قیامت ۱۸۴
- گریه سایر مخلوقات برای امام حسین علیه السلام ۱۸۸
- ج. تباکی ۱۹۱
- د. ناله و فریاد ۱۹۴
- اول: ضجه ۱۹۴
- دوم: صرخه ۱۹۵
- سوم: شهنقه ۱۹۹
- ه. جزع و بی تابی ۲۰۱
- اول: لطم ۲۰۵
- دوم: خلدش و خمش ۲۰۹
- سوم: گریبان چاک زدن ۲۱۱
- بررسی احادیث مخالف جزع ۲۱۴

فصل چهارم: جلوه‌های مرثیه‌سرایی و مرثیه‌خوانی..... ۲۲۱

اول: مرثیه‌سرایی؛ شعر گفتن..... ۲۲۲

دوم: مرثیه‌خوانی؛ شعر خواندن..... ۲۲۶

کراهت نداشتن مرثیه‌سرایی اهل بیت (علیهم‌السلام) در شب و روز جمعه..... ۲۳۰

مطلوب بودن اشعار عاطفی و حماسی..... ۲۳۱

اجرت گرفتن برای مرثیه‌خوانی و تعیین آن..... ۲۳۱

بازگ کردن زبان حال معصومان (علیهم‌السلام)..... ۲۳۴

فصل پنجم: پوشش عزادار و مجلس عزاداری..... ۲۳۷

اول: پوشش لباس حزن و سیاه..... ۲۳۷

بررسی روایات مبنی بر کندنده از سیاه‌پوشی..... ۲۴۱

دوم: ترک نداشتن سوگواری..... ۲۴۳

سوم: برداشتن آزار از دوش..... ۲۴۴

بخش سوم: ارزشیابی سوگواری‌های نوظهور

بر اساس تعالیم معصومان (علیهم‌السلام)..... ۲۴۷

فصل اول: مشروعیت عزاداری‌های نو و شرایط آن..... ۲۴۹

الف. دلایل مشروعیت سوگواری‌های جدید..... ۲۵۰

اول: اصل برائت..... ۲۵۰

دوم: احیای شعائر الله..... ۲۵۲

ب. شرایط مشروعیت سوگواری‌های جدید..... ۲۵۷

اول: قابلیت و سنجیت نماد بودن..... ۲۵۷

دوم: حرام نبودن آن نماد..... ۲۵۸

سوم: نداشتن ضرر درخور توجه..... ۲۵۸

- چهارم: وهن نبودن برای شیعه ۲۶۱
- ج. پاسخ به برخی اعتراضات درباره شعایر نوظهور ۲۶۶
- اول: تغییر و تبدیل دین ۲۶۶
- دوم: توقیف شعایر ۲۶۷
- سوم: بدعت گذاری در دین ۲۶۷
- د. ارتباط حاکم اسلامی با شعایر الهی ۲۶۹

فصل دهم: بیماری صحت و سقم

- شیوه های رسم سوگواری در عصر حاضر ۲۷۲
- اول: جزو بون ۲۷۲
- دوم: گریستن ۲۷۳
- سوم: تباکی ۲۷۶
- چهارم: ناله و فریاد رن ۲۷۶
- پنجم: مرثیه سرایی و مرثیه خوانی ۲۷۸
- ششم: لطمه زدن به سر و صورت و سینه ۲۷۸
- هفتم: خراش دادن صورت ۲۸۲
- هشتم: گریبان چاک زدن ۲۸۳
- نهم: سیاه پوشی و ترک زینت ۲۸۴
- دهم: علم و نخل ۲۸۷
- یازدهم: تعزیه خوانی ۲۹۱
- دوازدهم: زنجیر زنی ۲۹۴
- سیزدهم: هروله ۲۹۵
- چهاردهم: اطعام دادن و سیراب کردن ۲۹۷
- پانزدهم: مقتل خوانی ۳۰۲
- شانزدهم: ترک کسب و کار در روز عاشورا ۳۰۶

۳۰۷	هفدهم: استفاده از برخی آلات موسیقی
۳۱۱	هجدهم: قمعزنی
۳۱۱	بررسی دلایل مطرح شده برای اثبات جواز قمعزنی و نقد آن‌ها بررسی شرایط چهارگانه مشروعیت عزاداری‌های نوظهور،
۳۱۵	درباره «قمعزنی»
۳۱۹	نوزدهم: تمثال
۳۲۱	بیستم: مورد دیگر
۳۲۳	نتایج و پیشنهادها
۳۳۱	کتاب‌نامه

پیشگفتار دکتر محمد رضا سنگری

قرن است که در باسداشت و تکریم و تجلیل عظیم‌ترین سوگ (عاشورا)، روزی که مثل چرخ یگر نیست و حماسه‌ای که بر تارک حماسه‌های انسانی نشسته است، مجلس، محفل و هیئت برپا می‌شود و با آمیزه‌ای از محبت و معرفت، مردم جامعه ما ارات و شادنگی خود را با نمادها و نمودها و سلوکی ویژه نشان می‌دهند.

این محافل و مراسم، به گواهی تاریخ و دست کم رخداد بزرگ انقلاب اسلامی، برانگیزاننده، روشنگرانه، معرفت‌افزا، محبت‌آمیز، زمینه‌ساز وحدت و همدلی، منتقل‌کننده ارزش‌ها و نقش‌های سازنده و پایگار و حماسه‌گاه حرکت‌های بزرگ اجتماعی و سیاسی بوده است. ستیز و بازدارندگی بیدادگران و نبرنگ‌ها و ترفندهای حاکمان در تعطیل و تحریف و تفسیر این محافل و هیئات رجمان نقش ژرف و شگرفی است که چنین مجالسی در هدایت و جهت‌بخشی جامعه و انتقال اندیشه و سیرت اهل بیت (علیهم‌السلام) به مخاطبان داشته است. در این سوگواری‌ها اشک، پل پیوند با اسوه‌ها و تطهیر درون برای تابش آفتاب آن ذوات مقدس بر آینه جان است. اشک صادقانه‌ترین لحظه وجود و نشانه عشق ورزیدن به کسی است که در ماتم و عزای او به سوگ نشسته‌ایم و مگر این محبت و عشق، معبر

معرفت نیست؟ وقتی بر حسین اشک می‌ریزیم بر خوبی قربان شده سوگواریم و آنگاه که از اندوه و داغ و درد، سینه را می‌نوازیم، آشنای از مودت آن امام مظلوم در جان می‌ریزیم و همین تشنه‌کامی جانمان را در یافتن سرمشق و آسوه پاسخ می‌گوید، زنگارها را می‌زداید، راه می‌نماید و راه می‌گشاید و بر ایمان و معرفت روشن‌بینی می‌افزاید. حقیقت این است که شیعه هرچه دارد مدیون چهار گوهر روان است: اشک، خون، عرق و جوهر.

گرچه اشک را گونه‌های فراوان است، اشک‌هایی که در خوف و شوق و رجا و محبت و درد و ... گونه‌ها را می‌نوازند، اشک بر اهل بیت علیهم‌السلام چیزی دیگر است و تأثیر و راه او بی‌دوباره دارد. خون نیز رودی روان است که سفینه حقیقت در بستر آن به سمت ساحل قاصد و عزت و عظمت رهسپار است و مگر خون شهیدان و بارزترین آن خون سید شهیدان، حسن بن علی علیه‌السلام چنین نبوده است؟ این خون مصباح است و سفینه، هم تاریکی زدای و هم رهاننده از خیزاب‌ها و گرداب‌ها و طوفان‌ها و رهایی بخش انسان از ظلمات و بیم و راس و وحشت مرگ.

در عرق‌ریزان تاریخ نیز، شیعیان به‌مدد همین عرق‌ریختن‌ها و بویه‌ها و تکاپوهای عاشقانه و خالصانه مانده‌اند و کدام عرق‌ریزی فراتر از پیشانی بلندی که در گودال قتلگاه، درشت‌ترین دانه‌های عرق بر آن نشسته بود که مؤمنان صابان الزمان در توصیف آن می‌فرماید:

«قَدْ رَسَخَ لِلْمَوْتِ جَبِيْتُكَ وَ اخْتَلَفْتَ بِالْإِنْقِصَاصِ وَالْإِسْطِ شِمَالُكَ» (زیارت ناحیه مقدسه).

و چهارمین گوهر گران‌بها جوهر قلم اندیشه‌ورانی است که در نشر حقایق و دقایق علوم و دانش‌افزایی و اندیشه‌پروری، عصا و وجود خویش تقدیم می‌دارند و حاصل تأمل‌ها و ژرف‌کاوری‌های خود را سخاوتمندانه به سینه سپید کاغذها

و صفحات می‌بخشند، تارهنوردان جاده‌ها را خوب‌تر دریابند و به کزراهه‌ها و دام‌چاله‌ها نیفتند.

و این کتاب ارجمند و گران‌سنگ، جوهر قلم و اندیشه فرهیخته و دانشوری راه‌شناس و جان‌آگاه است که به‌یقین، به تحلیل و واکاوی یکی از مهم‌ترین و شاید مهم‌ترین نمود فرهنگ شیعه، یعنی عزاداری و سوگواری پرداخته و از منظر روایات، این سنت دیرپا را بررسی کرده است. نگاه عالمانه و موشکافانه و همه‌سونگرانه در این اثر و تکیه بر آگاهی‌های عتلائی و پژوهشگرانه، نه تنها ما را با ابعاد سوگواری آشناتر و بدان عارف‌تری سازد، که ضعف‌ها، انحراف‌ها، تحریف‌ها و بر ساخته‌ها را نیز فراچشم می‌نهد. یادآوری و سنجش‌های مناسب، صحیح را از سقیم و ناروا را از روا بازشناسیم و سلوکی ساختار و ساخته‌تر در این مسیر داشته باشیم.

دو پرتگاه، غلو و مبالغه (الانسان سازی و مقام الوهیت دادن به شخصیت‌های دینی) و وهن (فروکشیدن و جست‌وجوی ارزش انسان‌های والا در قد ظواهر) در عالم ذاکری و مداحی همواره احساس می‌شود و در کنار این دو، نمادها و نمودها که برگرفته از فرهنگ‌های دیگر و بیگانه با منش و کنش باسته شیعی است، از مسائلی هستند که در این کتاب نقد شده‌اند. آنچه این کتاب را از گذشته‌تر و معتبرتر می‌سازد، استناد به مآخذ معتبر و متقن و نقد مسائل، رها از جان‌بداری، احتیاط و محافظه‌کاری نادرست است.

نویسنده ارجمند و فرهیخته این اثر، حضرت حجة الاسلام و المسلمین سید مسعود عمرانی، را سپاس و قدردان باید بود که این اثر وزین و شایسته احترام را به جامعه مداحان و ذاکران، اهالی منبر و سخن و همه خوانندگان و خوانندگان این ساحت نورانی تقدیم داشته‌اند.

توفیق‌اتشان افزون‌تر باد تا همچنان در این حوزه که هنوز بسیار ظرائف و دقایق

ناگفته و راه‌های ناپیموده در آن است، اثر آفرین باشند و کام‌های عطشناک را
میهمان جام‌های نوشین و جان‌بخش خویش سازند.

عزت مستدام، روزگار به کام، ذکر علی‌الدوام و عنایت حسین علیه السلام

هماره همراه و همگام باد

محمد رضا سنگری

www.ketab.ir

مقدمه

موضوع تحقیق

مجالس سوگواری مسیحای اهل بیت علیهم السلام یکی از مظاهر تعظیم شعایر الهی و یکی از نمادهای حیات مذهبی و معنوی علاقه‌مندان به اهل بیت علیهم السلام عصمت بوده و در بیداری و آگاهی مردم و نشر فرهنگ اسلامی و حقایق دینی در جامعه تأثیر بسزایی داشته است. این سنت نیکو ریشه‌ای روایی و تاریخی دراز و کهن دارد و به زمان حضور معصومان علیهم السلام و اهتمام آن بزرگواران به برگزاری مجالس عزای خود، به‌ویژه حضرت سیدالشهدا علیه السلام بازمی‌گردد.

آنچه مناسب پیگیری و بحث است، این است: آیا تمام این نهادهای حرکت‌ها و امکانات وصف‌ناشدنی، همه‌ساله همه‌ماهه و همه‌روزه، در این کشور آن‌طور و این شهر و آن شهر و این خانه و آن خانه، در جهت مطلوب، به‌خوبی انجام می‌گیرد؟ آیا این سوگواری و مرثیه‌سرایی با سیره و روح و فلسفه قیام معصومان علیهم السلام مطابق است و نیازمند ارزیابی نیست؟ اگر در جهت مطلوب صورت نمی‌پذیرد، آیا راهکار مناسبی برای اصلاح و بهبود و ارزیابی جدید آن می‌توان پیشنهاد کرد؟

در این تحقیق، سعی محقق بر آن است که ابتدا شیوه‌های سوگواری اهل بیت علیهم السلام

را با استناد به روایات معصومان علیهم السلام و باتوجه به سیره و تقریر و کلام آنان به عنوان یکی از منابع مهم و درخور استناد شیعه استخراج کند؛ سپس باتوجه به ملاک‌های کلی اهل‌بیت علیهم السلام در تشخیص و ارزیابی شیوه‌های صحیح یا سقیم سوگواری، عزاداری‌های مُدرن و مرسوم را واکاود.

ضرورت تحقیق

بی‌شک عزاداری هنگامی مؤثر و نقش‌آفرین خواهد بود که هدف و شیوه انجام آن شناخته شود و در مسیری که برای آن در نظر گرفته شده است تحقق یابد. در غیر این صورت نه تنها ثمرات و فوایدش را از دست خواهد داد، بلکه ممکن است سوگواری به جانی «اینکه حرکت‌آفرین و رشد‌دهنده باشد، غفلت‌زا باشد و با نهضت معصومان علیهم السلام در تقابله» ^۱ تسکین‌بخش قرار گیرد.

یکی از منابع اصلی شناخت صحیح شیوه‌های سوگواری، روایات اهل‌بیت علیهم السلام است که نسبت به سایر منابع، متقن‌تر است و کار برد وسیع‌تری داشته و همواره مرجع استنباط و استدلال اندیشمندان شیعه بوده است. به همین جهت توجه به اهداف سوگواری و بایسته‌های آن، با اقتباس از روایات معصومان علیهم السلام، زمینه‌دورشدن عزاداری‌ها از انحرافات را فراهم و آن را به مسیر اصلی خویش هدایت می‌کند.

پیشینه تحقیق

تاریخ اولین نگاشته پیرامون شیوه‌های سوگواری معصومان علیهم السلام، متعلق به کتابی است در قرن دوم هجری با عنوان «المراثی» که مؤلف آن، جعفر بن عقیان طائی (متوفای ۱۵۰ق) است. متأسفانه از این کتاب چیزی باقی نمانده؛ ولی کشی با سند خود از زید بن شحام، برخی اشعار او را در مرثیه امام حسین علیه السلام و کیفیت سوگواری

برخی معصومان علیهم السلام نقل کرده است.^۱

عمده نگاشته‌های بعد تا قرن سیزدهم و چهاردهم هجری، روایاتی است که در میان برخی کتب و جوامع حدیثی از قبیل کامل الزیارات اثر ابن قولویه (متوفای ۳۶۸ق)، الکافی اثر کلینی (۳۲۸ق) و بحار الانوار اثر علامه مجلسی (۱۱۱۰ق) مشاء می‌شود.

در برخی کتب تاریخی نیز از زندگی معصومان علیهم السلام و روش سوگواری آنان سخنی به میان آمده است: الطبقات الکبیر ابن سعد (۲۳۰ق)، انساب الاشراف بلاذری (۲۷۰ق)، تاریخ الامم والملوک طبری (۳۱۰ق)، الفتوح ابن اعثم کوفی (۳۱۴ق)، الارشاد شیخ مفید (۴۱۳ق)، مقتل الحسین خوارزمی (۵۶۸ق) و اللہوف سید بن طاووس (۶۶۴ق).

در اواخر دوره قاجار، پسر از شیخ برکت مشروطه و پیدایش تمایلات اصلاح طلبانه در ایران، انجام پاره‌ای سیرات و خرافه‌زدایی از مراسم سوگواری که به تدریج در برخی موارد به انحرافات دچار شده بود، در نظر برخی فقها و اندیشمندان شیعه لازم به نظر می‌رسید. براین اساس، برخی عالمان دینی با تأکید بر حفظ و انجام این مراسم، بر ضرورت زدودن پیرایه‌های زینتی شیوه‌های عزاداری اصرار می‌ورزیدند. از جمله این افراد می‌توان به علامه حسن نوری (متوفای ۱۳۲۰ق) اشاره کرد که با تألیف کتاب لؤلؤ و مرجان مباحثات برخی تحریفات و شیوه‌های سوگواری را پایه‌گذاری کرد.

اسرار المصائب و نکات النوائب نام کتاب دیگری است که دانشمند شیعی، علی بن محمد تقی قزوینی نجفی، در سال ۱۳۲۴ نوشته و اکنون در کتابخانه مجلس شورای اسلامی موجود است. این کتاب برخی شیوه‌های سوگواری و همچنین

۱. طوسی، اختیار معرفة الرجال، ص ۲۴۶.

روایات جعلی و ساختگی در باب وقایع عاشورا را نقد کرده است.

شیخ عباس قمی (متوفای ۱۳۵۹ق) در کتاب *نفس المهموم* و سید محسن امین (۱۳۷۱ق) در کتاب *التنزیه لأعمال الشبه و مجالس السنیه فی مناقب و مصائب العترة النبویه*، ضمن تأکید بر اصل سوگواری و برخی شیوه‌های مناسب آن، به مضی سبک‌های نامناسب و برخی تحریفات در عزاداری‌ها اشاره کرده‌اند.

جل از پیروزی انقلاب اسلامی نیز استاد شهید مرتضی مطهری، با ایراد چند سخنران در سال ۱۳۴۸ شمسی، درباره برخی سبک‌های سوگواری و تحریفات عاشورا نکاتی بیان کردند. این سخنرانی‌ها بعدها در قالب کتاب *حماسه حسینی* منتشر و به سرعت با استقبال بسیاری استادان حوزه و دانشگاه مواجه شد. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی هم این حرکت ادامه یافت و هم‌اکنون نیز بسیاری متفکران و نخبگان - زوی غیر حوزوی بر این امر تأکید می‌کنند.^۱

نگارنده با تحقیق در سایت‌های علمی و کتابخانه‌های دیجیتال و کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی، پس از حذف کسرآت، به حدود ۱۱۳ کتاب و ۹ پایان‌نامه ارشد با موضوع عزاداری، در قرن چهاردهم، دست یافت. پس از مطالعه فهرست اکثر آن‌ها، معلوم شد که حدود ۳۰ کتاب پس از کتب دیگر، البته نه به صورت مستقل، به شیوه‌های سوگواری پرداخته بودند. علت تعدد عناوین و مشترکات، خلاصه موضوعات آن‌ها را ذکر کرده و تفاوت آن‌ها را با موضوع مطرح شده بیان می‌کنم:

۱. عزاداری از دیدگاه بزرگان

معیار در این کتاب‌ها سخنان و داستان‌هایی از سیره بزرگان درباره شیوه‌های

۱۱ عرفانی فر، داود، «عزاداری بر اهل بیت (علیهم‌السلام)؛ آسیب‌ها و بایستگی‌ها»، مبلغان، ش ۹۹، ص ۸۸.

معمول سوگواری است که بیشتر ناظر به بُعد اخلاقی عزاداری است. مطالعه این کتب برای عموم مردم بسیار مفید و کاربردی است؛ اما از تحلیل های علمی و استنباطی در آن ها اثری نیست و بنابراین برای اهل استدلال کارایی چندانی ندارد.

۲. عزاداری از نگاه فقه

این کتاب ها به دو دسته تقسیم می شود: در دسته اول این کتاب ها، به ذکر سبب از شیوه خاص عزاداری و حکم مرجعی مشخص بسنده شده و از دلیل فقهی و روایی کمی میان نیامده است؛ در دسته دیگر که گاه با عنوان «الشعائر الحسینیه» به زیر طبع رسیده است، مؤلف یک یا چند نمونه از شعائر زمان خود، از قبیل تعزیه خوانی، قم زنی و مانند آن را بررسی کرده و شیوه های قدیم و جدید، مستندات روایی آن ها و همچنین احکام عزاداری سایر معصومان (علیهم السلام) در کتب آنان مطرح نشده است.

۳. پاسخ به شبهات عزاداری

در این نگاشته ها، پرسش ها و شبهات و اهداف فلسفه اصل سوگواری ملاک است. مباحث آن ها بیشتر عقلانی و سیاسی، اجتماعی است و از روایات و شیوه های عزاداری کمتر سخنی مطرح شده است.

۴. تاریخچه سوگواری و شیوه های آن در مناطق خاص

این کتب بیشتر ناظر به بعد تاریخی و گزارشی از شیوه عزاداری در کشورهای و شهرها و مناطق خاص است و تحلیل عقلی یا روایی در آن ها جای ندارد.

۵. احادیث مرتبط با شیوه های عزاداری

از میان چهار کتاب نگاشته شده در این زمینه، سه کتاب آن فقط گردآوری چهل حدیث درباره اصل عزاداری و گریه برای امام حسین (علیه السلام) است، بی هیچ شرح. در کتاب دیگر با عنوان جلوه های عزاداری در تعالیم اهل بیت (علیهم السلام) که یگانه

کتابی است که از میان همهٔ مکتوبات، با موضوع مطرح شده هدف مشترک دارد، مؤلف بیشتر به ثواب عزاداری بر امام حسین علیه السلام پرداخته و روایاتی دربارهٔ برخی شیوه‌های سوگواری برای حضرت اباعبدالله علیه السلام ذکر کرده است که البته مربوط به زمان گذشته است و شرح و تحلیل سندی و محتوایی ندارد؛ حال آنکه این دسته به عزای حضرت سیدالشهدا علیه السلام منحصر نیست و شامل تمام معصومان علیهم السلام می‌شود و در آن اکثر شیوه‌های قدیم و جدید واکاوی می‌شود. همچنین در بخشی جداگانه، روایات مربوط به عزاداری از لحاظ سند و محتوا بررسی می‌شود تا قابلیت استناد آن روایات، برای اهل علم و دقت مشخص و معلوم باشد. در نهایت، نگارنده در فصل جداگانه‌ای، شیوه‌های جدید و رایج را بررسی و آن‌ها را از نظر احادیث واکاوی می‌کند. می‌توان ادعا کرد که این نوشتار، اولین تحقیق گسترده و مستقل در این زمینه است.

سؤالات تحقیق

- این نوشتار به دنبال پاسخ به سؤالات زیر است:
۱. آیا روایات سوگواری به عنوان یکی از منابع شیعه، معتبر و درخور استناد است؟
 ۲. طبق روایات شیعه، از چه راه‌هایی می‌توان از شیوه‌های عزاداری علیهم السلام در سوگواری بر مصائب خودشان استفاده کرد؟
 ۳. آیا شیوه‌های غیر صحیح سوگواری را از تعالیم معصومان علیهم السلام می‌توان استخراج کرد؟
 ۴. آیا شیوه‌های جدید عزاداری در مناطق مختلف، با آموزه‌های اهل بیت علیهم السلام همخوانی دارد؟